

РЕЦЕНЗИЯ

на представените трудове за участие в конкурс
за академичната длъжност „професор ”
по 05.04.11 – общо и сравнително езикознание (сравнително
езикознание), обявен от ЮЗУ „Неофит Рилски” в ДВ.,
бр. 55/19.07.2011 г.

Рецензент: доц. д-р Борислав Попов, член на научното жури

Кандидат: доц. д-р Лилия Иван Илиева

Единствен кандидат в конкурса е доц. д-р Лилия Илиева.

I. Кратки биографични данни. Доц. д-р Лилия Илиева завършва първа специалност „Българска филология” и втора специалност „Философия” в СУ „Св. Кл. Охридски” през 1975 г., а от 1978 до 1982 г. е аспирант в същия университет. От 1976 г. тя е асистент по съвременен български език в ЮЗУ „Н. Рилски” и през 1996 г. се хабилитира като доцент по общо и сравнително езикознание в същия университет, където работи и понастоящем. От 2007 г. и до днес е ръководител на Катедрата по български език. Два пъти (1994 – 1997 г. и 2004 – 2007 г.) е лектор по български език, литература и култура в Университета за чужди езици в Пекин, Китай. Била е и хоноруван преподавател в Пловдивския университет „П. Хилендарски”, Славянския университет и СУ „Св. Кл. Охридски”. Л. Илиева има три научни специализации в чужбина – Москва през 1986 г., Санкт Петербург (Русия) през 1990 г. и Белград (Сърбия) през 2010 г., както и две участия в международни семинари – Загреб (Хърватска) през 1983 г. и Елсинор (Дания) през 1988 г.

II. Характеристика на научната и научно-приложната продукция.

1. Научно-изследователска дейност. В конкурса за професор Л. Илиева е представила около 34 публикации след хабилитирането си: 2 монографии (едната в съавторство), 3 учебника, около 21 студии и статии, 8 рецензии, обзори и др. Общият брой на статиите е неясен, тъй като кандидатката е подходила небрежно и в списъка ѝ те не са номерирани, като една от тях е вписана два пъти, а друга е

от 1995 г., т.е. преди нейната хабилитация. Л. Илиева е ръководител на 2 университетски научни проекта на ЮЗУ, била е член на редакционната колегия на сп. „Балканистичен форум” (1996 – 2004 г.), а от 2006 г. и досега – на сп. „Езиков свят”. Член е на Международната асоциация по лингвистична типология. Има три научни специализации в чужбина (споменати в биографията). Доколкото ми е известно, кандидатката има редица участия в национални и международни научни форуми, но в представените документи такава информация не е отразена. Липсват и данни за цитирания и позовавания на нейни публикации.

Повечето публикации на Л. Илиева тематично се отнасят към въпроси от общото и сравнителното езикознание и са пряко свързани с профила на обявения конкурс. Тук ще се спра както на тези с най-сериозни приноси в лингвистиката, така и на онези, в които най-добре се очертава нейният творчески потенциал и разностранните ѝ научни търсения. Някои от публикациите ѝ нямат отношение към темата на конкурса, затова тук няма да се занимавам с тях.

Монографията на Л. Илиева „Българският език в предисторията на компаративната лингвистика и в езиковия свят на ранния европейски модернизъм” съответства на изискването за заемане на академичната длъжност „професор”, тъй като има стойността на хабилитационен труд. Това е едно изключително интересно изследване, в което под специфичен за авторката ъгъл се разглежда нова и слабо проучена (дори бих казал пренебрегвана!) проблематика. До появата на представения монографичен труд въпросът за отразяването на българския език и на различни негови форми в чуждестранните филологически текстове до XVIII в. беше твърде неясен. Но след обстойното и задълбочено проучване на изследователката, грижливо събрала данни от над 40 труднодостъпни извора, тази проблематика вече попада в светлината на модерния научен дискурс, в който тук са вплетени неизвестни за нашата лингвистика факти.

Един от сериозните приноси на Л. Илиева в първа глава е подробното проучване на предисторията на компаративната лингвистика (в периода от XIII до XVIII в.), като един от основните акценти е поставен върху възникването на идеята за съществуващо родство между индоевропейските езици в трудовете на автори, играещи важна роля за по-късното развитие на сравнително-историческия метод. Още в Анонимната баварска хроника от XIII в. е направена класификация на езиците по родство в три класа от гледна точка на библейската генеалогия (според синовете на Ной). В обособяването на тези класове обаче Л. Илиева открива прототипите на двете основни съвременни езикови класификации: генеалогичната (според митичния библейски „прародител“ на носителите на езика) и типологичната (според артикулационния тип характеристика на езика). Авторката фокусира вниманието и върху делото на чешкия учен Зигмунд Гелен, в чийто речник от 1537 г. за пръв път се изнася сравнителен материал от четири индоевропейски езика (старогръцки, латински, немски и „славянски“), което според нея полага началото на предисторията на компаративната лингвистика. Протестантският професор по теология Теодор Библиандер в една своя книга от 1542 г. за пръв път формулира идеята родството между езиците да се търси чрез сравнения на морфеми, носещи граматично значение, и сам открива такива съответствия на равнище афиксална морфема между различни индоевропейски езици. Както е известно, развитието на подобна идея през първата четвърт на XIX в. в трудовете на Фр. Боп и Р. Раск дава своите плодове при създаването на сравнително-историческото езикознание.

Несъмнен принос е и последователното представяне на различни автори, в чиито трудове се съдържа някаква информация за българския език или са приведени спесимени (образци) от него. Така напр. още през XIII в. знаменитият английски учен Роджър Бейкън има известна представа за българския език, който вероятно поради исторически причини свързва с прабългарския, както и за

двете тогавашни Бългarii – Волжко-Камска Бългaria и Дунавска Бългaria, наречени от него съответно „Голяма Бългaria” и „Малка Бългaria” – вероятно смесва Волжко-Камска Бългaria с Кубратовата Велика Бългaria. Л. Илиева установява, че в първата лингвистична енциклопедия, издадена от швейцарския учен-енциклопедист Конрад фон Геснер през 1555 г., българите за пръв път през разглеждания период се споменават като един от примерите за носители на славянски език, наречен от него „илирийски”, а това също е един от важните приноси в работата ѝ. Тя забелязва и че през 1781 г. в Русия във филологическите съчинения на поета Александър П. Сумароков е отразен първият образец (спесимен) от българския език с текста на молитвата „Отче наш”. А по същото време папският библиотекар – испанецът Л. Ервас и-Пандуро, в своята лингвистична енциклопедия описва „два диалекта” в българския език – единият „култов”, вероятно остатък от среднобългарския книжовен език, а другият „селски или на народа от планините”. Тук явно става дума за едно явление, определяно от съвременната лингвистика като диглосия.

За мене специално е интересен и фактът, че в земите на полската държава (Жеч Посполита) в края на XVII и в началото на XVIII в. езикът на старобългарските и среднобългарските паметници е наричан „български”. Така е напр. в украинското Пересопницко евангелие, чиято лексика съдържа и някои прабългаризми.

Един от важните приноси във втората глава на монографията е схващането, че 5-те стихотворения на хърватина Юрай Крижанич, поместени от името на Илирия в Сборника на Атанасий Кирхер (отпечатан през 1652 г. в Рим), не представят текстове от отделни южнославянски езици (български, хърватски и сръбски), както и до днес се приема в хърватската наука, а са всъщност само отделни жанрове. В тези стихове обаче се срещат български топоними.

Други интересни текстове във втора глава, задълбочено анализирани под знака на по-модерния дискурс, са българско-гръцкият ръкописен речник от края на XVI в., известен като

„Български слова”, „бугарщиците” (т.е. български песни в хърватски записи) от XVII в. и поетичната творба на католическия архиепископ Петър Богдан Бакшич от XVII в.

В трета глава в контекста на печатното дело у южните славяни и появата на първите български печатни книги е вплетен и въпросът защо днес кирилицата носи името на Св. Кирил, след като той, както е известно, е създал само глаголицата. Тази заблуда находчиво е обяснена от авторката с хипотеза, основана на създадените в Рим два шрифта за печатане на кирилски книги – на Палатино и на Гранжон. Глаголицата е представяна под името „буквица” и „йеронимица” с предполагаем автор Св. Йероним, докато кирилицата – като „кирилска” с предполагаем автор Св. Кирил.

Като цяло в монографията проличава не само впечатляващата ерудиция на Л. Илиева и нейната богата библиографска осведоменост, но и начинът, по който тя увлекателно ни води в изследователското си пътешествие из различни времена, страни и народи, запознавайки ни с редица неизвестни и любопитни факти. А вкусът ѝ към етимологията прецизира и обогатява текста с множество ценни етимологични отпратки.

Критичните ми забележки към книгата са следните: вероятно поради липсата на редактор и коректор, в текста се срещат редица технически грешки, както и няколко смислово неясни конструкции; налице са и някои фактологически неточности – френският език, макар и наследник на народолатински диалект, не е италиански (италийските езици са отмрели), а романски език (стр. 10); официалното название на полската държава не е Ржеч Посполита, а Жеч Посполита (стр. 10, 85); изпусната е годината на издаването на първата руска печатна книга (стр. 15); неясна е и датировката на отпечатването на първата българска печатна книга „Служебник” – на стр. 14 е 1508 г., а на стр. 147 – 1507 г. Мисля, че посочените неточности и пропуски не оказват влияние върху цялостната представа за високата научна стойност на изследването.

Особено значим труд на Л. Илиева е учебникът „Увод в общото езикознание”, издаден през 2001 г. Струва ми се, че заглавието твърде скромно отразява съдържанието на книгата, чиито амбиции далеч надхвърлят представата само за въвеждане в проблемите на теоретичната лингвистика. Насоките, набелязани в учебника, обхващат огромна част от най-значимите теории и разработки в езикознанието и чест прави на авторката, че е успяла да събере в една книга с обем от 360 стр. толкова много разнопосочни и разностранни идеи и концептуално да ги обедини в рамките на шест глави, без работата ѝ да придобие еkleктичен характер. А това е един съществен принос в представянето на различните лингвистични концепции и направления.

Така напр. в Първа глава („Лингвистиката като наука”) можем да открием както задълбочени обяснения за лингвистичните методи и подходи, за научните парадигми и традиции, така и описания на някои по-значими интердисциплинарни направления в езикознанието като психолингвистика, социолингвистика и етнолингвистика. Във Втора глава („Сравнително-исторически метод”) читателят се запознава не само с възникването на метода, но и с школите, изиграли най-важна роля за неговото развитие – Натуралистичната и Младограматическата. Тук в тъканта на текста умело са вплетени и други важни теми като реконструкция, етимология, типологична класификация на езиците и някои по-частни методи. В Трета глава („Езиците по света”) детайлно са разгледани различните езикови семейства според най-съвременните класификации, като акцентът е поставен най-вече върху индоевропейските и алтайските езици, за които са изнесени множество любопитни и малко известни факти. Четвърта глава („Езикът и пространството”) представя постиженията на ареалния метод и две от неговите най-важни направления – Италианската неолингвистика и Пражкия лингвистичен кръжок, а там са включени и теорията за „стратите”, идеята за езикови съюзи, езиците кръстоски и др. В Пета глава („Структурализъм”) авторката

находчиво е обединила идеите на структурния метод заедно с концепциите за структура, система и функция, за език и реч, за синхрония и диахрония и пр. с различните равнища на езиков анализ – фонология; морфология; лексикология; синтаксис, в който подробно е описана генеративната граматика на Н. Чомски; семантика, в чиято сфера е включена и структурната семантика с теориите за семантичните полета, за компонентния анализ и за прототипите; и прагматика. Шеста глава („Лингвистиката – семиотична наука”) се занимава с въпросите на семиотиката, като са засегнати три основни схващания за знака – на Ч. Пърс, на Е. Касирер и на Ф. дьо Сосюр.

От така направения най-общ обзор на някои от темите в учебника се вижда, че е изключително трудно да се събере, осмисли, анализира и концептуално да се обобщи и представи такъв огромен теоретичен лингвистичен материал, което говори за наистина впечатляващата ерудиция на Л. Илиева. Друг сериозен принос на авторката е, че за пръв път в учебник по езикознание (поне доколкото на мене ми е известно) основният материал концептуално е групиран в рамките на трите основни лингвистични метода, където на монадичен принцип в текста са вградени различни лингвистични направления, теории, хипотези, по-частни методи, подходи, класификации, езикови равнища и пр., притежаващи пресечни точки с други науки – история, биология, физика, математика, логика, психология, социология, етнология, география, философия и др. А това несъмнено не само обогатява представите за лингвистиката като наука, но дава и нов оригинален поглед върху сферите ѝ на реализация и взаимодействие с други научни области.

В контекста на реконструиранияте индоевропейски поетически формули (върху материал от староиндийски, старогермански и отчасти старогръцки език) Л. Илиева в своята студия “Български данни за наследството на индоевропейския поетически език: фрагменти от творби на Климент Охридски (X век) и Патриарх Евтимий (XIV век)” (2011 г.) открива корелат на първата

реконструирана в индоевропеистиката поетическа формула със значение ‘неувяхваща (нетленна) слава’ и в средновековната българска литература (в творба на Кл. Охридски от X в.). Тя находчиво интерпретира и концепта ‘слава’ от индоевропейската поетическа рамка, посочвайки редица негови съответствия в българския фолклор и в някои лични и селищни имена. Чрез разгръщането на богат езиков и митологичен сравнителен материал от различни езици, култури и епохи авторката установява архетипна поетическа формула с магически характер (заклинание), в която изобразяването на частите на анатомичното човешко тяло се свързва с космогоничните представи за сътворението на света, земята и човека. Л. Илиева открива, че такъв тип (на семантично равнище) архаична формула, притежаваща своите дълбоки корени в древната индоевропейска поетическа традиция, съществува и в два текстови фрагмента от старобългарската литература, сътворени от Климент Охридски (X в.) и Патриарх Евтимий (XIV в.).

Голям е интересът на Л. Илиева към етнолингвистиката. В някои от своите разработки тя задълбочено проучва, анализира и обобщава основните проблеми на тази интердисциплинарна научна област. В статията “Етнолингвистиката – поле между “другата лингвистика” и етнологията” (1998 г.) изследователката определя етнолингвистиката като “изследователско поле, което покрива пространството на различни интереси и в което се кръстосват различни гледни точки” (с. 74). Разгледано е възникването и развитието на тази наука в традициите на немската, американската, френската и руската лингвистика. Етнолингвистиката е представена от една страна като вид лингвистика, възприемаща езика не толкова като “средство за общуване”, колкото като матрица за изграждането на “картината на света”, а от друга – като комплексна и гранична наука, съчетаваща в себе си лингвистиката и етнологията. Авторката стига до извода, че етнолингвистиката се движи между двата полюса – от вид лингвистика, която приема езика за естествено образование, организиращо общност, до етнология на езика, използваща

лингвистични методи за решаването на етноложки задачи. В студията “Език и общност” (1997 г.) се поставя въпросът за разграничението между езиковите и речевите общности въз основа на терминологичното разграничаване между език (langue) и реч (parole) в модерната лингвистика, като са анализирани езиковите и речеви ситуации при различни етноси и култури. Проблемите, засягащи езика и етничността, притежават металингвистичен характер и се свързват с езиковата и респ. с речевата комуникативна общност, която е базисно понятие за етнолингвистиката, респ. за етнографията на речта. Тези въпроси задълбочено са проучени от авторката и са представени в светлината на европейската и американската лингвистична традиция.

В редица свои публикации Л. Илиева насочва интереса си към някои трудни и донякъде все още нерешени от науката въпроси, отнасящи се до езика на прабългарите, езика на хуните (сюнну) и техните взаимни връзки, като намира и конкретни отговори въз основа на данните от китайски източници. Така напр. в статията “Из речника на прабългарските социални институции: съществува ли “тюркская езикова следа”?” (1996 г.) авторката, използвайки не само известните изследвания по въпроса, но и китайски източници, убедително посочва нетюркския произход на някои прабългарски владетелски титли и собствени имена, разпространени и в други тюркски езици. Тя достига до извода, че чрез тези термини не може да се докаже съществуването на тюркски следи в прабългарския език, тъй като в тюркските езици те са стари заемки от други езици (ирански, тохарски, хунски, монголски). Но тук бих поставил въпроса – може ли изследването само на няколко думи (при това термини от социалните институции) да осветли проблема за произхода на прабългарския език? И дали не е по-подходящо да се говори не за “тюркская следа”, а за “индоевропейска следа” в този език? В друга своя публикация “Езикът на китайските хуни сюнну. Общи данни” (2010 г.) в светлината на различните хипотези за генетичната принадлежност на езика на китайските хуни (сюнну), Л.

Илиева отново набляга на данните от китайски източници, които са подценявани, но съдържат много фонов информация за думи и изрази от този език. Така напр. славянската дума *книга* е заета от езика на европейските хуни, а името *Бял град*, с което българите са нарекли поне три града на Балканите, семантично отразява името на древната столица на сюнну. Тези факти са показателни за посредническата роля на прабългарите, оказали се своеобразен културен мост между сюнну и европейските народи. Като се основава на една китайска хроника, в статията си “Името на Самуиловата дъщеря Косара: произход и значение” (2001 г.) Л. Илиева прави интересно тълкуване на собственото име *Косара* като ‘принцеса’, приемайки неговия хунски (сюнну) произход. Макар и хипотетична, тази етимология на семантично и фонетично равнище изглежда до голяма степен правдоподобна.

Едно уникално за езиковата типология явление, което се среща в българския език, е забелязано от Л. Илиева в статията ѝ “Българският език и езиковите универсалии” (2009 г.). Става дума за отклонението от универсалия № 28 от списъка на Дж. Гринберг в структурата на българските местоимения, което се изразява в една съществена разлика при конструирането на българските местоименни форми в сравнение с начините за конструиране на словоформата, известни при другите езици. Оказва се, че в българския език при конструирането на нови местоимения се обединяват две местоимения, притежаващи собствени граматически показатели; но понякога едното от тях се оформя в обобщен вид като частица и се прилепва към граматическата форма на другото, за да може новополучената форма да бъде само с един граматически показател.

2. Учебна дейност. Кандидатката е водила и води лекционни курсове по редица дисциплини не само в ЮЗУ „Н. Рилски”, но и в още три университета в България и един в Китай, където е била лектор. Това са дисциплините: „Увод в общото езикознание”, „Етнолингвистика”, „Морфология на българския език”, „Синтаксис

на българския език”, „Съвременни лингвистични теории”, „Проблеми на прабългаристиката”, „Индоевропеистика”, „Език и психоанализа”, „Прагматика”, „Психолингвистика” и др.

В момента тя е научен ръководител на двама докторанти.

Публикувала е 3 учебника, единият от които „Увод в общото езикознание” (представен в т. 1), е особено необходим не само за студентите, но е изключително полезен и за преподавателите.

III. Основни приноси в научната, научно-приложната и преподавателската дейност.

1. Очертава контурите на нова научна област, намираща се в граничната сфера между лингвистиката, историята, фолклора, и установява нейното специфично съдържание (в монографията).

2. Открива неизвестни за нашата лингвистика факти относно отразяването на българския език в чуждестранни филологически текстове от XIII до XVIII в., което е принос към историята на българския език (в монографията).

3. Обстойно проучва предисторията на компаративната лингвистика, извежда на преден план възникналата идея за родство между индоевропейските езици и открива прототипите на двете основни съвременни езикови класификации – генеалогичната и типологичната, което е принос към историята на сравнително-историческото езикознание (в монографията).

4. Представа най-значимите теории, както и редица разнопосочни концепции и направления в езикознанието чрез синтезиран и подходящ за обучението вид (в учебника).

5. Принос към обучението и същевременно нов оригинален поглед върху лингвистиката като наука е концептуалното структуриране на целия материал по езикознание от учебника в рамките на трите основни лингвистични метода.

6. Принос към индоевропеистиката и към историята на българския език са откритите семантични съответствия на индоевропейски поетически формули в текстови фрагменти от старобългарската литература (студия № 1 по реда на рецензиране).

7. Принос към езиковата типология е забелязаното отклонение от универсалия № 28 на Гринберг при конструирането на българските местоимения, което е една уникална особеност на българския език (статия № 7 по реда на рецензиране).

8. Принос към прабългаристиката и етимологията са публикациите, в които въз основа на китайски източници са представени нови знания и идеи по отношение на някои спорни в науката въпроси относно езиците на прабългарите и на хуните, като са предложени и нови етимологии (статии № 4, 5 и 6).

9. Очертаване на сферите и границите на етнолингвистиката, анализиране и обобщаване на основните проблеми в тази интердисциплинарна научна област (статии № 2 и 3).

10. Със своята изключителна ерудиция Л. Илиева съществено допринася за издигане на научното равнище на обучението по водените от нея лингвистични дисциплини, като въвежда студентите в различни области на езикознанието и неговите интердисциплинарни направления, формирайки у тях по-широко и задълбочено научно мислене.

IV. Заключение. Научната, научно-приложната и преподавателската дейност на доц. д-р Л. Илиева е изключително богата във всяко едно отношение – отличава се с оригиналност на идеите и актуалност на проблематиката, с всестранна задълбоченост на анализите, със съчетание на новаторство и традиция; тя съдържа приноси с висока теоретична стойност и практическа полезност за обучението. Кандидатката за академичната длъжност „професор” отговаря на изискванията от Закона за развитие на академичния състав, Правилника за прилагането му и Вътрешните правила на ЮЗУ „Неофит Рилски”. Затова с най-голяма убеденост препоръчвам да се присъди научното звание и длъжност „професор” по общо и сравнително езикознание на доц. д-р Лилия Иван Илиева.

30. 10. 2011 г.

гр. Благоевград

Доц. д-р Борислав Попов